

משבר מים בירדן – סימולציה של משבר מדיני-אקלימי

ד"ר אורני לבני ובר רפפורט*

מסמך זה מסכם תרגיל סימולציה שנערך על ידי מכון מיתווים במאי 2023. הסימולציה עסקה במשבר אקלימי - מחסור מים ובצורת חמורה במזרח התיכון, שהוביל לערעור היציבות הפוליטית האזורית בדגש על ממלכת ירדן. תרחיש הסימולציה תירגל משבר שרמת ההיתכנות שלו בשנים הקרובות גדולה מאד וחשוב להיערך אליו. בסימולציה לקחו חלק חוקרים מתחומי ידע שונים, נציגים מדרגים מקצועיים בכירים במשרדי ממשלה בישראל, וגופי חברה אזרחית. הסימולציה העלתה מספר תובנות מרכזיות בנוגע להתמודדות עם משבר אקלימי-מדיני, ביניהן: תפקיד המדע והטכנולוגיה, הזדמנות מדינית במשבר אקלימי, בחינת טווחי זמן שונים, עבודה רב-מגזרית, ניהול שיח זכויות לצד שיח פרקטי, חיזוק הזירה האזורית, והמעורבות המיטבית של הקהילה הבינלאומית.

א. מבוא

תרחיש של משבר מים חריף בירדן אינו תרגיל תיאורטי מנותק מהמציאות. יש סבירות גבוהה שבשנים הקרובות גלי חום אינטנסיביים בתדירות גבוהה ושינויים בכמות משקעים בשילוב עם תשתיות פיזיות לקויות והיעדר מדיניות לניהול משק המים יביאו את ירדן למשבר מים חריף. משבר שכזה עשוי להוביל לאי-יציבות פוליטית ולאגרת קיומי עבור הממלכה ההאשמית, מה שעלול לערער את היציבות והבטחון של ישראל והאזור ומחייב היערכות ומוכנות כבר עכשיו, כדי להבטיח התמודדות טובה ואפקטיבית יותר בעתיד.

על מנת ללמוד על דרכים להתכונן ולהתמודד עם משבר שכזה, ערך מכון מיתווים סימולציה המדמה מציאות שכזו. להשתמש במתודה של סימולציה. סימולציה היא טכניקה לחקיקת או לייצג מציאות ומהווה כלי עוצמתי ליצירת ידע שאינו מבוסס על ניסיון עבר. הסימולציה מחייבת לדמיין וליצור תמונה של עתיד ולבחון תרחישים עתידיים שונים. כך, סימולציה מהווה כלי לתכנון ועיצוב ההווה, ללמידה על מרחבי החוסר ודאות, ולבחינת מדיניות לטווח ארוך.¹ סימולציה עוזרת בהבנת המורכבות של הבעיה ומאפשרת מרחב התנסות לפתרונות שונים, היא עשויה לעזור לגיבוש הסכמות בין המשתתפים לגבי מרחב הפעולה הרצוי, ותרומתה גם בלמידה פעילה של המשתתפים וגיבוש מחויבותם לנושא.²

הסימולציה התקיימה כחלק מפרויקט "קיימות מדינית-אקלימית" של מכון מיתווים, הבוחן את מערכת הקשרים בין אקלים ליחסי חוץ ומציג מספר הנחות יסוד אשר נבחנו לעומק בסימולציה זו:

- (1) בעולם בו משבר האקלים הינו מרכיב משמעותי בעיצוב המציאות, על המערכת המדינית להתאים את הכלים, המבנה, והמשימות שלה להתמודדות וניהול המשבר והשלכותיו;
- (2) היערכות למשבר מאפשרת לבנות חוסן ולהפחית פגיעות, לזהות ולקדם הזדמנויות חדשות בדגש על שיתופי פעולה אזוריים. מנגד, חוסר מוכנות למשבר עשוי להביא לפגיעה נרחבת באדם, בסביבה, במערכת המדינית וביציבות האזורית.

* ד"ר אורני לבני היא סמנכ"לית מכון מיתווים. בר רפפורט היא מנהלת תחופ קיימות מדינית-אקלימית במיתווים.

¹ Samimian-Darash, L., Governing the future through scenaristic and simulative modalities of imagination. *Anthropological Theory*, 22(4), 2022. 393-416. <https://doi.org/10.1177/14634996211014116>

² Loblay, V., Freebairn, L. & Occhipinti, JA. Conceptualising the value of simulation modelling for public engagement with policy: a critical literature review. *Health Res Policy Sys* 21, 123, 2023. <https://doi.org/10.1186/s12961-023-01069-4>

(3) על כל פעולה אקלימית להיות מגובה בהיגיון מדיני ולהפך, כל פעולה מדינית חייבת להטמיע היגיון אקלימי אחרת הן לא יוכלו להתקיים לאורך זמן.

נייר זה מציג בקצרה את תרחיש הסימולציה ואת הדיונים המרכזיים שהתנהלו במהלכה. לאחר מכן מוצגות התובנות המרכזיות שעלו מתוך הסימולציה, וסיכום של הדברים המתייחס לתובנות בנוגע להנחות היסוד הכלליות של הפרויקט.

ב. התנהלות הסימולציה

הסימולציה דימתה ועידת חירום בינלאומית שכונסה ביוזמת האו"ם בשנת 2025, כשהמזרח התיכון נמצא בעיצומה של בצורת קשה שנמשכת כבר כמה שנים. כתוצאה מכך, מחסור במים הפך לבעיה מרכזית, ומדינות האזור נאבקות לספק את הצרכים של אוכלוסייתן ההולכת וגדלה, ומתמודדות עם מחסור במזון ועם עלייה בתחלואה. בירדן המצב קריטי כאשר האסון הסביבתי הפך למשבר פוליטי שמאיים על קריסת הממלכה ועל היציבות הביטחונית באזור כולו. על רקע זה מתכנסת בירושלים ועידת חירום בינלאומית בחסות האו"ם, במאמץ למנוע הסלמה, למצוא פתרונות מידיים למשבר המים בירדן, ולהביא לביטחון ויציבות ארוכת טווח באזור.

משתתפי הוועידה כללו את מדינות האזור – ישראל, ירדן, מצרים, איחוד האמירויות והרשות הפלסטינית, ושחקנים בינלאומיים – ארה"ב והאיחוד האירופי. את השחקנים הללו שיחקו חוקרים ופעילים המתמחים במדינות אלו. לצידם השתתפו ושיחקו את עצמם נציגים מהדרגים המקצועיים בישראל – המשרד להגנת הסביבה, משרד האנרגיה, המשרד לשתוף פעולה אזורי, משרד הביטחון, ורשות המים; משתתפים נוספים היו נציגים מרשויות המים הירדנית והפלסטינית אותם שיחקו נציגים מארגוני חברה אזרחית; עוד לקחו חלק נציגים מהסקטור העסקי, וכן ארגוני חברה אזרחית – אקופיס, מכון ערבה וארגוני פילנתרופיה בינלאומיים אשר שיחקו את עצמם.

הסימולציה כללה סדרה של דיונים וקבוצות עבודה בהרכבים שונים. היא נפתחה במליאה בה הציגו נציגי המדינות הצהרות פתיחה שהכינו מראש, במהלכן חלקן הביעו סולידריות עם המשבר בירדן (מצרים לדוגמה), וחלקן הביעו דאגה ממנו ואת נכונתן לעשות כל שנדרש על מנת לפתור את המשבר ולהביא ליציבות הממלכה (ארה"ב למשל). לאחר ההתפצלו המשתתפים לקבוצות עבודה מקבילות של הדרג המדיני והדרג המקצועי. קבוצות העבודה הללו לא יכלו לפעול במנותק מכיוון שהדרג המקצועי היה חייב לקבל "גבולות גזרה" מהדרג המדיני, בעוד הדרג המדיני היה תלוי בדרג המקצועי בהיבט של איזה כלים יש לו להציע. שליחים העבירו מידע בין הקבוצות. בהמשך קיבלו המשתתפים זמן למפגשים בקבוצות קטנות יותר, שאיפשרו לצדדים למצוא אפיקים נוספים לשיתופי פעולה. הוועידה נעלה במליאת סיכום בה הציגו השחקנים את ההסכמות שהושגו ואת האתגרים שעלו, ובהמשך גם את המסקנות האישיות שלהם כבעלי תפקידים – ולא כשחקנים בסימולציה – מההתנסות שחוו.

מסמך זה מסכם את התובנות המרכזיות בסימולציה בדגש על האתגרים המרכזיים של ישראל בהתמודדות עם משבר מדיני אקלימי:

ג. התובנות המרכזיות מתוך הסימולציה

טווח זמן מייד, בינוני וארוך דורש בחינה שונה של שיתופי פעולה

בעת משבר, שיתופי פעולה אזוריים צריכים לתת מענה לטווח המידי (פתרון משבר אקוטי) תוך חשיבה ותכנון לטווח הבינוני והארוך. בנוסף, היערכות למשבר מבעוד מועד והכנת תשתיות מוסדיות ופיזיות הן קריטיות עבור מענה מיטבי בטווח המידי.

הסימולציה דימתה תרחיש של מחסור מים חריף בממלכת ירדן, כאשר הצעד המיידני שנדרש הוא להצליח לספק מיידית כמות גדולה של מים ראויים לשתייה. הדרג המדיני בישראל הבין את הצורך בסיוע אד-הוק למחסור והפעיל את הדרג המקצועי לבחון כיצד ניתן להעביר כמויות גדולות של מים לירדן. נכון לשנת 2023 ישראל העבירה 100 מלמ"ק (מיליון קוב מים) בשנה לירדן, כאשר המחסור השנתי של ירדן בשגרה (מים זמינים ביחס לביקוש) עומד על 500 מלמ"ק. עם החרפת המחסור בתרחיש, בישראל התמודדו עם השאלה האם בתוך חודש ישראל יכולה לספק כמות מים גדולה ומשמעותית לירדן? כיום המים עוברים מישראל לירדן דרך הכינרת למרות ששני הצדדים יודעים שהמים הם מים מותפלים מהים התיכון. מסיבות פוליטיות ירדן מסרבת לצינור מים ישיר מהים התיכון אליה. הקיבולת של הצינור הקיים מהכינרת מוגבלת, בעוד צינור ישיר ממתקן התפלה בים היה יכול לספק מענה טוב. לאחר חשיבה מעמיקה הדרג המקצועי הציע תוספת מיידית של 60 מלמ"ק ביום, כאשר מים אלו יופחתו מסקטור החקלאות הישראלי וידרשו שאיבה ממי תהום. עוד הצעה שעלתה היא העברת מים מתורכיה במיכלים גדולים, הצעה חשובה ברמה המיידית, אך מידת הישימות שלה דורשת בחינה.

במקביל לחשיבה על הטווח המיידני, בשולחן הדיונים הבינלאומי, מדינות במזרח התיכון ובעולם החלו לחשוב כיצד ניתן לייצר אספקת מים רציפה לירדן לטווח הארוך. איחוד האמירויות הניחו על השולחן פרויקט תשתית שיעביר מים מותפלים ממדינה שכנה לירדן. בישראל אמרו שאין מספיק שטח ברצועת החוף לתשתית שכזו (למרות שפרויקט מים תמורת אנרגיה מתחייב להקים מתקן התפלה שספק מים לירדן ואף יועד שטח חוף לנושא). חלופה נוספת שעלתה היא העברת מים ממצרים אל עקבה וצפונה. הפרויקט שהוצע יכול היה לספק 200 מלמ"ק בשנה עבור ירדן, אז זמן הקמתו המינימלי עומד על 6-7 שנים. **כל פרויקט תשתיות חדש בסדר גודל כזה לוקח מספר שנים.**

האם פתרון מיידני למחסור במים יכול להחזיק כמה שנים עד להקמה של פרויקט תשתית מתאים? במידה ולא, איזה פיתרון יש בטווח הבינוני? ונקודה חשובה נוספת למחשבה היא – **איזה השלכות ארוכות טווח-מדינתיות וסביבתיות, יש לפתרונות מיידים?** אם הפתרון המיידני, למשל, הוא הגדלת אספקת המים מישראל, לצד הולכת מים במיכליות או סבסוד קניה של בקבוקי שתיה, יהיו לזה השלכות של פגיעה באקוויפר בישראל, פגיעה בחקלאות הישראלית, פליטות רבות כתוצאה מניוד משאיות וכמויות פלסטיק לא מטופלות בממלכת ירדן בה אין תשתיות מחזור. כל אלה, לצד יצירת תלות חד-צדדית של ירדן במדינות אחרות, העלאת תביעות מצד ירדן לזכויות מים ממשאבים משותפים, ואולי גם יצירת קיטוב פנים ישראלי בנוגע לאופן הפעולה הנכון בסוגיה, מובילים לכך שמענה מיידני ללא תשתית מתאימה יהיה לא מספק ובעל השלכות סביבתיות שליליות.

הסימולציה דימתה מקרה קיצון אקלימי שחייב תגובה מיידית, אבל הדיונים על מה צריך להיות המענה המיידני העלו את אחת התובנות המרכזיות – צריך לגבש מוכנות למגוון תרחישים אזוריים-אקלימיים ולגבש ראייה ארוכת טווח. **לא לחכות שהאסון יקרה, אלא להיערך מראש כדי שיהיה סל כלים לפעולה כאשר הוא יקרה, ובמקביל, לבנות דרכי פעולה שימנעו, או יצמצמו אותו.** ראינו ב-7 לאוקטובר את המשמעות ההרסנית של חוסר מוכנות למשבר. בלב החשיבה של המדע האקלימי, ובליבת דוחות ה-IPCC,³ נבחנו תרחישי קיצון והסבירות אליהם במחוזות שונים בעולם. יש ליצר מוכנות אזורית למקסימום התרחישים האקלימיים. על גורמי מקצוע בישראל להציע רעיונות שונים לגיבוש מוכנות לכל תרחיש, וליצור קשר ישיר עם מקביליהם במדינות רלוונטיות כדי לקדם פרויקטים המבטיחים מוכנות למשבר.

בנייה של תשתיות חירום - הן תשתיות פיזיות והן תשתיות מוסדיות - יכולה להציל חיים. במקרה של הסימולציה להציל חיי אדם בירדן, ויחד עם זאת לשמור על יציבות הממלכה. אנחנו כבר חווים באזורנו משבר מים מתמשך, יש לבנות תשתיות לשיתוף פעולה הרבה לפני שהמשבר הופך לאסון.

הסימולציה העלתה כי המענה בטווח המיידני מובל בעיקר על ידי הדרגים המקצועיים, בעוד הפתרונות לטווח הארוך לרוב מנוהלים על ידי הדרג המדיני-פוליטי כי מדובר בהחלטות עם משקל רב על יחסי החוץ של ישראל. פתרונות ארוכי טווח דורשים הקצאת משאבים ממושכת. החיסרון הוא שדווקא לדרג הפוליטי יש נטייה להסתכלות קצרת טווח (עד הבחירות הבאות), בעוד לדרג המקצועי יש יותר ניסיון בבחינת הטווח הארוך.

³ הפאנל הבין ממשלתי לשינויי אקלים (IPCC - Intergovernmental panel for climate change) הוא גוף הידע המרכזי בסוגיית האקלים. הפאנל מוציא אחת לכמה שנים דוח מקיף המציג תובנות ממחקרים אקלימיים ברחבי העולם. בדו"ח מוצגים תרחישי קיצון שונים והסבירות להתממשותם.

זוהי חובתו של הדרג המקצועי להניח פתרונות ארוכי טווח למשברים אקלימיים שונים בידי הדרג הפוליטי, להציג את ערכם בעת משבר, להעריך את היתרונות והסיכונים שלהם וללמוד אותם לעומק.

תובנה נוספת שעלתה בסימולציה היא שצריך "למנף" משברים לאחר שאלה קרו, לקשור בין פתרון מידי למשבר לבין פתרונות ארוכי טווח, ו"להשתמש" במשבר כנקודת מפנה. כך למשל, לכלול בסל המענים לאסון גם מחויבות לתוכניות ארוכות טווח, ולשיתופי פעולה בטווח הבינוני והארוך. אחד הרעיונות שעלו בסימולציה היה לקדם באמצעות המשבר **תוכנית מרשל**⁴ **מזרח תיכונית** שתיבנה כתוכנית שיקום מקיפה שבה לכל המדינות יש זכויות אך גם אחריות הדדית. תוכנית כזו תקודם בתיווך ובמימון בינלאומי, תחבר בין מדינות האיזור ותתמקד בבניית תשתיות להתמודדות ארוכת טווח עם משבר האקלים, אבל תוכל גם לסייע בקידום נושאים אזרחיים אחרים כמו תחבורה ובריאות.

חיזוק הזירה האזורית

משברים סביבתיים מחייבים הסתכלות רחבה מעבר לגבולות המדיניים: המשבר אמנם גלובלי, אבל לרוב ההשפעות שלו הן אזוריות ולכן ההתמודדות המיטבית תהיה כזו שבונה מנגנונים אזוריים. הזירה האזורית מאפשרת שיתופי פעולה בילטרליים שיתכן שלא תמיכה אזורית לא היו יכולים להתקיים.

בתרחיש הסימולציה – משבר מים קיצוני בירדן – בעיית המחסור במים היא לא רק של ירדן, אלא גם של שכנותיה - ישראל, מצרים, והפלסטינים. במהלך הדיונים הפלסטינים גם האשימו את ישראל במחסור במים, משום שהיא שולטת על מקורות מים רבים. ישראל מצידה טענה שהיא מספקת מים באחריות לפלסטינים גם בתקופות בצורת, וגם כאשר המשמעות היא פגיעה במי השתיה של ישראל או ברזרבות. נציגי מצרים מצידם גם העלו שהם "חיים את משבר המים כבר שנים" ודרשו שההסתכלות וההתגייסות תהיה אזורית ולא ממוקדת בירדן. מצרים העלתה שגם אצלם וגם בירדן יש הרבה פליטים ויש חשש שעם החרפת הבצורת תהיה הסלמה במצבם.

ישראל אמנם יצרה לעצמה תשתיות התפלה נרחבות שמגדילות משמעותית את מקורות המים שלה ומאפשרות לה לעזור לשכנותיה, אך איומים כמו זיהום מי ים או מחסור באנרגיה עשויים לאיים גם על אספקת המים של ישראל. גם אם כל תשתיות ההתפלה של ישראל יפעלו כרגיל, אם ישראל כמדינה תמשיך להתנהל עם המים כדבר שנמצא בשפע, כאשר כל המדינות סביבה במחסור קיצוני, היא עשויה להיקלע לעימות צבאי ומדיני או להתמודד עם גלי הגירה המוניים לשטחה.

השינוי במשקעים, הבצורות, המדבור וגלי החום הם תופעות אזוריות, **אמנם לכל מדינה יש רמת פגיעות וחוסן שונה אך האיומים הם זהים**. בנוסף, מרבית משאבי המים של ישראל הם משאבים המשותפים בצורה כזו או אחרת עם שכנותיה. על כן, תובנה משמעותית שעלתה היא שיש לשנות את התפיסה המדינית לכזו שמסתכלת מעבר לגבולות הפוליטיים-ריבוניים ומתמקדת באתגרים אקלימיים. חיזוק הזירה האזורית וצמצום הפגיעות של המדינות השכנות הם אינטרסים לאומיים של ישראל, שכן חוסן אזורי משמעו חוסן לאומי.

גם הגירה המונית מאקלים ומלחצים פוליטיים היא איום גדול על אזור המזרח התיכון המערער את יציבותו. מדינות רבות סביב שולחן הדיונים העלו חשש לגלי הגירה המוניים עמם יאלצו להתמודד, ועל כן ראו חשיבות בסיוע ועזרה לירדן, ולייצוב אזור המזרח התיכון בכלל. איחוד האמירויות הביעה דאגה עמוקה מסוגיית הפליטים, וכך גם מדינות מפרץ נוספות. מניעת הגירה צוינה גם כחלק מהאינטרסים להתערבות של האיחוד האירופי. ירדן כבר היום מתמודדת עם פליטים סורים בשטחה. במסגרת תרחיש הסימולציה ישראל מתמודדת עם עשרות אנשים שמנסים לחדור אליה מלבנון ומסוריה ומבקשת עזרה מגורמים בינלאומיים לתת להם סיוע הומניטרי. החשש הממשי מגלי הגירה המוניים באזור מניע מדינות לפעול, ומאפשר לגייס שותפות כדוגמת מדינות המפרץ.

כל הצדדים חיפשו אחר גיבוי בינלאומי לפעילות שכזו. ישראל תבעה גיבוי פיננסי וערבות כספית בתמורה למים שתעביר לירדן. בנוסף, בישראל קיוו שיכולותיה בתחום המים יעזרו לה להפשיר את התהליך המדיני מול ירדן, ולחזק קשרים עם מדינות נוספות באזור. נציגי ירדן רצו לראות מדינות נוספות השותפות בהענקת

⁴ תוכנית מרשל "התכנית להבראת אירופה" היתה תכנית בהובלת ארצות הברית לשיקום אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה.

הסיוע מתוך חשש לסמוך רק על ישראל ה"מונעת מאינטרסים פוליטיים". המצרים דרשו מהאו"ם חבילת סיוע מקיפה על מנת למצוא פתרון אזורי שמכליל גם את הצרכים שלהם. הפלסטינים ביקשו להיות שחקנים שווים ערך בשולחן המשא ומתן, ודרשו להתחשב בנוכחות שלהם בין היתר נוכח הגבול הארוך ביניהם לבין ירדן. לבנון וסוריה אמנם נמנעו מלשבת סביב שולחן הדיונים, אך גם הן מתמודדות עם בעיית הבצורת והמחסור במים. כל הצדדים קראו להיערכות אזורית, מתוך הבנה שהמעטפת האזורית מאפשרת להם לקיים שיתופי פעולה ולקדם פרויקטים, שבנסיבות פוליטיות רגילות לא היו אפשריים.

מכשול מרכזי בגיבוש האזור הוא הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בעוד ישראל ניסתה למנף את המשבר לחיזוק יחסיה האזוריים, שחקנים אזוריים נמנעו משיתוף פעולה עם ישראל בשל הסכסוך הישראלי-פלסטיני. במהלך הסימולציה עלתה הדילמה עד כמה שילוב פלסטינים בוועידה שמטרתה מציאת פתרון חירומי מידי למשבר אקוטי, היא מכשול. הפלסטינים נוטים להשתמש בוועידות כאלה למאבק על ההכרה בהם כמדינה, מאבק צודק כשלעצמו, אבל כאשר צריך למצוא פתרונות קונקרטיים מידיים, היצמדות לממד הפוליטי עלולה לעכב ואפילו למנוע גיבוש מענים מעשיים. מצד שני, הדרתם מכינוסים כאלה עלולה להעצים את ההשלכות הפוליטיות של המשבר. צריך להיות מודעים לדילמה הזו ולחפש דרכים איך להצליח לקדם פתרונות מעשיים - אם בסיוע של ארגונים לא-ממשלתיים ושחקנים אזוריים מהעולם המוסלמי שיכולים להוות גורם מתווך, ואם בפעילות לא גלויה. אתגר לא פחות חשוב – ואולי פחות אפשרי - הוא לשלב גם את השכנות הצפוניות של ישראל – סוריה ולבנון בפורומים כאלה.

שילוב בין הזירה האזורית לזירה הבינלאומית

המעצמות בזירה העולמית וגופים בינלאומיים מציעים סל כלים רחב להתמודדות עם משבר אזורי

בסימולציה השתתפו האו"ם והאיחוד האירופי כגופים בינלאומיים. בנוסף השתתפו ארצות הברית, איחוד האמירויות, מצרים ושוודיה. המחסור בנוכחותה של ערב הסעודית ככוח מתון משמעותי במזרח התיכון הורגש, ובמהלך התרחיש עלה הצורך לפעול בערוצים עקיפים וישירים לעירוב ערב הסעודית (על אף התנגדות ירדן בשל מורכבויות בין השתיים).

לשחקנים הבינלאומיים היו מספר תפקידים משמעותיים. איחוד האמירויות עסקו רבות ב**ברתימת מדינות נוספות למאמץ**, תוך חשיבה כיצד ניתן למסגר את האיום כאיום אזורי, ואילו ערביות בינלאומיות נדרשות כדי שמדינות אחרות יסכימו להירתם למאמץ לטווח ארוך, על אף המורכבות מול ישראל. ארה"ב **חיזקה את מקומה של ישראל והדגישה את חשיבותה** במהלך של אספקת מים מיידית לירדן. האיחוד האירופי הציע **לסייע בתיווך ולנסות ולקצר לוחות זמנים לקידום תכנית התפלה בירדן** שהם היו שותפים לה. כמו כן, האיחוד האירופי הציע להשתמש בתוכניות הקיימות להעברת ידע בסוגיות של **ניהול מים**. אחת התוכניות שהועלו היא twining במסגרתה האירופאים הציעו שיממנו מומחה ישראלי מרשות המים שיעבוד עם מקביליו מהרשויות הירדניות לתכנון וניהול מקיים של משק המים.

כל השחקנים הללו פעלו לחבר את הפלסטינים למהלך בצורה שישאל תוכל להכיל, וגם הציעו להביא עמם מימון כמו סיוע של בנק ההשקעות האירופאי, תמיכה פיננסית בפרוייקטים תשתיתיים של איחוד האמירויות, וערביות בנקאיות לתוספות המים שישראל תעביר לירדן.

הסימולציה מלמדת שבנייה של מנגנוני שיתוף פעולה מחייבת תיווך חיצוני. יש יתרון שאת התפקיד הזה יבצעו מדינות מהעולם הערבי, מהזירה האזורית הרחבה, כמו איחוד האמירויות, ערב הסעודית, מדינות המפרץ ואפילו תורכיה. מדינות אלה יכולות להוות גורם מתווך שיתן "הכשר" עבור ירדן והפלסטינים לשתף פעולה עם ישראל, ויתן גם מימון לפיתוח פתרונות סביבתיים ותשתיתיים להתמודדות עם שינויי אקלים. מאידך, יש גם יתרון שאת תפקיד המתווכים יבצעו גופים מהזירה הבינלאומית כמו ארה"ב, האיחוד האירופי והאו"ם. שחקנים אלו יכולים לתת סיוע חירום מידי, אבל יש להם גם מעמד שמאפשר ללחוץ על השחקנים האזוריים לשתף פעולה למניעת האסון הבא. שילוב של הגורמים הללו יכול גם לאפשר קבלה ציבורית רחבה יותר לשיתופי פעולה.

בהיערכות להתמודדות עם משבר האקלים, ישראל צריכה לחשוב איזה תפקידים הייתה רוצה שהשחקנים האזוריים והבינלאומיים יקחו. למשל: מציאת פשרות, חשיבה על פתרונות לטווח ארוך, גיוס משאבים, גיבוי של חיבוריות תשתיתית, מינוף המשבר לפריצות דרך מדיניות, גיוס דעת קהל, נתינת ערבויות ועוד. כמובן שלכל השחקנים הללו יש גם תפקיד מכריע במימון כספי ומתן הלוואות.

מדינות וארגונים שבחרים להיות מתווכים צריכים לתכנן סיוע שיספק בטווח הארוך "חכה ולא דגים", להתנות את סיוע החירום בקידום שיתופי פעולה ארוכי טווח, וגם לפקח על היישום של צעדים אלה. בנוסף, האינטרסים שלהם צריכים להבטיח את טובת הכלל ולא לשרת מטרות אישיות צרות הפוגעות ברווחת האזור.

שיח זכויות וצדק לצד שיח פרקטי

הדרג המקצועי צריך להיות מודע למאפיינים של שיח זכויות ולתרגל התמודדות אתו

הסכסוך הישראלי פלסטיני בלט כמחסום משמעותי לקידום שיתופי פעולה לאורך כל הסימולציה. המסגרת הבינלאומית בה נפגשו וישבו יחדיו צוותים ישראלים ופלסטינים הפכה לזירת התנגשות, שהפלסטינים השתמשו בה כבמה למאבק על זכויותיהם. הפלסטינים טענו שישראל הינה הגורם למשבר, ושהבעיה היא פוליטית ביסודה שכן ישראל מנכסת ומשתלטת על מקורות מים. גורמי המקצוע הישראליים שנכחו בדיון ביקשו להבליט את העובדה שישראל מספקת מים לרמאללה ולבית לחם גם בתקופות בצורת (בתגובה הפלסטינים אמרו: שישראל מספקת פעם בשבוע), וניסו להדגיש ששיתופי פעולה בין ישראל למדינות אחרות כדוגמת התכנון של מים תמורת אנרגיה יוכלו לאפשר לגורמים נוספים (הפלסטינים) להשתתף בעתיד. הישראליים מיהרו להתנער מהשיח על צדק וזכויות, אמרו שהמצב חמור מדי כדי לדבר על כך וביקשו לעבור לפתרונות פרקטים.

בוועידות דוגמת זו שתורגלה בסימולציה יש לחלק מהשחקנים גם בדרג המקצועי נטייה להסית את הדיון לרמה הפוליטית: זה מובן שכן הקצאות מים זה עניין פוליטי לחלוטין. במצב כזה יש קושי לעבור משלב של ויכוח פוליטי על זכויות ועל הנעשה בהווה ובעבר, לשלב של חיפוש אחר פתרונות פרקטים עתידיים. מצד אחד ניתן לומר שויכוחים על צדק אינם מקדמים לעבר פתרון, אך מצד שני הם מעלים בעיות יסוד שראוי שהפתרון העתידי יתייחס אליהם, ולא נכון יהיה לבטלם כהינף יד. יותר מכך. לא ניתן לבטל אותן, וללא התייחסות אליהן, הן גם ימנעו יכולת להגיע ולמצוא פתרונות פרקטיים

שתי תובנות חשובות עלו בהקשר זה. האחת, הדרג המקצועי פחות מתורגל בשיח של זכויות, אך נציגיו צריכים להיות מודעים לסוג השיח הזה וללמוד איך להתמודד אתו. הדבר יצמצם התנגדויות וחסמים פסיכולוגיים בשני הצדדים לנכונות לשיתופי פעולה. **יש מקום לאפשר שיח רגשי ושיח פוליטי של זכויות גם בדיונים מקצועיים, ולשלב קודים של הקשבה, קבלה, שליחות הומניטרית ומחוייבות לפתרון משותף.** התובנה השניה היא שבאזור מסוכסך (וגם באזורים יותר יציבים, או בין אוכלוסיות בתוך אותה מדינה) **תמיד יהיו שאלות של שיוויון וצדק סביב הסוגייה של גישה למשאבים.** בעקבות משבר האקלים ופגיעה בחלק מהמשאבים הזמינים, ישנה החרפה של חוסר שיוויון ופגיעה באוכלוסיות חלשות. זוהי גם הנחת הבסיס בשיח סביב צדק אקלימי. ועל כן חשיבה על פתרון אמיתי, צריכה להכיר בחוסר שיוויון וצדק היסטוריים, אך בעיקר להסתכל קדימה ולגשר על הפערים הללו. בהקשר זה, שיוויון ושותפות יותר חשובים מצדק. במקרה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני לא ברור אם הצדדים ימצאו חלוקה "הוגנת" של מקורות המים אך ניתן לבחון ניהול משותף של מקורות המים, והבטחת הקצאה שווה באיכות ובזמינות לכל תושב ישראלי ופלסטיני ולצרכי המשק המשתנים של כל צד.

מסגרת ניהול מים אזורית

גוף אזורי מארגן שיעסוק בניהול מים יכול להגדיר סטנדרטיזציה, להעביר ידע בין מדינות, לגייס משאבים ולבנות תשתיות משותפות שיפעלו בשגרה ובחירום

בחדר הדיפלומטי בסימולציה דובר רבות על חשיבה לטווח ארוך, ועל בניית אסטרטגיה אזורית של מים במזרח התיכון שתשים דגש על חיסכון וניצול מיטבי של המים, הגדלת מקורות המים הזמינים וחיבור תשתיות

לסיוע בעיתות חירום. ארגוני חברה אזרחית שהשתתפו בדיונים בחדר המקצועי בחנו את הנושא לפרטים והציעו מספר עקרונות מנחים למשל: לייצר שוויון באספקת המים לכל אדם ב"מחוז", ולהגדיר אספקת מים בסיסית לכל אדם ברמת איכות מוגדרת. אלו יהוו סטנדרט מנחה לתכנון המערכת האזורית. דובר על כך שחשוב להבין שהשותפים בדיון אינם שווים ביכולות שלהם, על הצדדים לקחת אחריות משותפת, אך לכל שחקן תהיה אחריות אחרת בהתאם ליכולותיו (המקצועיות, המוסדיות, התשתיות וכו'). בנוסף נאמר שיש לבחון מנגנונים ליצירת תלות-הדדית משותפת על פני תלות חד-צדדית.

כדי לייצר הסתכלות אזורית על ניהול המים במזרח התיכון נדרשת מסגרת מוסדית אזורית. מסמך מדיניות מפורט של מכון מיתווים עסק בחשיבות של הקמת הקמת פורום אזורי במזרח התיכון להתמודדות עם שינויי אקלים.⁵ פורום אזורי יכול לעסוק במגוון נושאים מקצועיים ולאפשר שיתופי פעולה מדיניים ומקצועיים בטווחי זמן שונים.

להלן הצעות למגוון התפקידים שמסגרת אזורית יכולה לבצע בתחום המים, חלקם עלה בתוך הדיונים בסימולציה: הקמת תשתיות הולכה אזוריות למים שיאפשרו מכירת מים או סיוע בעת חירום, העברת הכשרות לגורמי מקצוע רלוונטים בהיבטים של ניהול משק המים, מיחזור מים ועוד; קביעת סטנדרטים לאיכות מים לשימושים שונים, לצד קביעת קריטריון אזורי למינימום מים נדרש ביום לאדם; פיקוח על תחזוקה של מקורות מים משותפים או שנויים במחלוקת כמו אקוויפרים או נחלים חוצי גבולות; העברת עודפי מים (מי קולחין, מי שתיה), קביעת הסדרים חוצי גבולות ל"בארטר" או מכירה של מים באזורים גיאוגרפים שכנים; הובלת פעילות משותפת לגיוס משאבים או להגדלת מקורות המים האזוריים באמצעות טכנולוגיה; השקעה בתשתית לייצור מים משויכת אזורית ולא לאומית; גיבוש תמונה של משק המים האזורי תוך ניטור ואיסוף מידע בזמן אמת ופרסומו בשקיפות לציבור; וגיבוש תרחישים שונים של משק המים בהתאם לנתונים אקלימיים והיערכות אליהם. מסגרת שכזו תוכל להטמיע בצורה ממוסדת יחסי עבודה שוטפים בין דרגים מקצועיים במדינות שונות, ולערוך תירגולים וסימולציות על מנת לבנות מוכנות.

יש חשיבות גדולה לשיתופי פעולה בדרגים המקצועיים האזוריים, וליצירת הזדמנויות למפגשים של נציגים מהדרגים המקצועיים הרשמיים בישראל עם עמיתיהם במדינות השכנות. זה יתרום להבנת האתגרים הייחודיים של כל מדינה, ויפתח תהליכי בניית אמון והיכרות אישית שיקלו על ההתמודדות עם המשבר בשעת חירום.

עבודה רב מגזרית וערכם הייחודי של גופים לא מדינתיים

ההיערכות של מדינת ישראל להתמודדות עם ההיבטים האזוריים של משבר האקלים מחייבת שילוב כוחות של מגזרים וסקטורים שונים.

באופן מובנה, בחלק הראשון של הסימולציה הייתה הפרדה בין הדרג המדיני (פוליטי) לדרג המקצועי. בחדר המדיני ישבו נציגי כל המדינות, בעוד בחדר המקצועי ישבו הצוותים המקצועיים הישראליים, הפלסטינים והירדנים, לצד ארגוני חברה אזרחית ומגזר עסקי. במהלך הסימולציה עלתה השאלה איך עובד הממשק בין הדרגים המקצועיים לדרגים המדיניים והפוליטיים, וכיצד משלבים ארגוני חברה אזרחית בתהליכי החשיבה.

השיח בדרג המדיני התמקד באסטרטגיות ובאינטרסים פוליטיים. כיצד הסיוע לירדן יכול לחזק את היחסים עמה, החשיבות בשמירה על יציבות בירדן, רצון לחבר גורמים בינלאומיים נוספים לתהליך הסיוע ולהרוויח נקודות על הסיוע בזירה הבינלאומית. הדרג הפוליטי לא יורד בדרך כלל לפרטים אלא רק מדבר בקווים כלליים, כמו "יש לנו רזרבות שנוכל לחלוק, ידע רב". אך גם בשולחן הדיפלומטי עלה רצון של חלק מהצדדים לרדת לפרטים, ולהבין כמה ישראל יכולה לתת, מתי, ולאורך כמה זמן. אלו תשובות שרק הדרג המקצועי יודע לענות עליהן. הדרג המדיני צריך להכיר היטב את היכולות והפתרונות שהדרגים המקצועיים מציעים, וגם את המגבלות שלהם, רצוי עוד לפני שהוא מגיע לשולחן המשא ומתן.

הדרג המקצועי מתמקד בפתרונות פרקטיים, קונקרטיים. אך חשוב להבין שכל פתרון הוא גם פונקציה של נכונות פוליטית, ועד כמה בדרג הפוליטי מוכנים להקריב או להתפשר. בסוגיית המים נשאלה השאלה – באיזו

⁵ שירה עפרון ובר רפפורט, "פורום אזורי במזרח התיכון להתמודדות עם שינויי אקלים", מיתווים ו-IPF, מרץ 2023.

מידה ניתן לפגוע בהקצאה הישראלית של מים לירדנים. זוהי שאלה פוליטית לא מקצועית. אך הצוותים המקצועיים צריכים לבחון את דרגות הפעולה השונות ולהציע מגוון חלופות על מנת לאפשר קבלת החלטות מושכלת לדרג המדיני. על הדרג המדיני לנתח את המשמעויות האזוריות של כל פעולה באמצעות כלים מדעיים. למשל, מה יהיו המשמעויות של הגדלת הקיבולת במתקן ההתפלה באילת והולכת מים צפונה בירדן (מבחינת השפעה על המערכת האקולוגית, עלויות הולכה ועוד), מה יהיו המשמעויות של שימוש במי קולחין מישראל באדמת ירדן, או כיצד שתיה של מי תהום באיכות ירודה ישפיעו על תושבים פלסטינים.

במקביל, הדרגים המקצועיים צריכים להכיר את מאפייני השיח המדיני ומגבלותיו. עליהם להכיר את הנטייה של הדרג המדיני לדבר ברמה הצהרתית ותחת אג'נדות פוליטיות מסוימות. אל לדרג המקצועי להירתע מהצהרות פוליטיות, אם יש פעולה שהיא נכונה ובעלת אינטרס לביטחון הישראלי יש ללחוץ לקדמה מול הדרג הפוליטי (אספקת דלק לתשתיות התפלה בעזה בעת המלחמה, היא דוגמה לכך).

בנוסף, חשוב ללמוד את אופן שילובם הנכון של הסקטור העסקי ושל גופי חברה אזרחית. המסמך של מכון מיתוים העוסק בשדרוג מערך החוץ מתייחס בהרחבה לנקודה זו.⁶ במסמך זה מוצע בין היתר להקים גוף בינמשרדי שיוביל את ההיערכות של ישראל ואת שילוב הכוחות בין הדרגים המקצועיים, הדרגים המדיניים, הסקטור העסקי וגופי החברה האזרחית. יתכן שנכון לבנות גם ערוץ תקשורת ישיר בין הדרג המקצועי בישראל לבין גורמים בינלאומיים שיכולים לקחת תחת חסותם פרויקטים שונים, אם לא באופן ישיר אזי דרך ארגוני חברה אזרחית.

בהינתן שבין ישראל ושכנותיה יש היסטוריה ארוכה של סכסוכים, לחברה האזרחית ולסקטור העסקי יש תפקיד מרכזי לא רק כמתווכים שיכולים לעקוף מכשולים מדיניים, אלא גם בקידום פעולות פרואקטיביות בשטח. במהלך הסימולציה, ארגוני חברה אזרחית הציעו עצמם כמתווכים בשטח, באמצעות הישענות על הכרות אישית של חברי הצוות, והעברת סיוע מיידי מהצד הישראלי לירדני. הם גם הציעו עצמם כמתווכים למציאת פתרונות בטווח הבינוני והארוך. ארגוני סביבה, יכולים לקדם נושאים ומהלכים שהממשלה, מסיבות פוליטיות, לא מצליחה או לא רוצה לקדם. במקביל, גם לירדן ולפלסטינים יהיה קל יותר – פוליטית וציבורית – לקבל סיוע ישראלי, או לאמץ פתרונות טכנולוגיים שישראל מעורבת בהם, כאשר הם יגיעו מגופים לא-רשמיים של המדינה, בין אם אלה חברות פרטיות או ארגוני חברה אזרחית. גופים כאלה יכולים לקדם שיתופי פעולה מתחת לרדאר המדיני והציבורי, ולבנות מסגרות רב-צדדיות שיוכלו בהמשך להוות תשתית לשיתופי פעולה גלויים גם בדרג המדיני.

קואליציות איזוריות של ארגוני חברה אזרחית יכולות לגבש אג'נדות משותפות, ולבנות מוקדי לחץ על המדינות השונות: כל ארגון יכול להפעיל מהלכים מול הממשלה שלו, לנסות לשכנע את הדרגים המקצועיים והפוליטיים בנחיצותם של צעדים אזוריים להתמודדות עם המשבר, וגם לקדם תמיכה ציבורית בצעדים הללו. בנוסף, בעיתות חירום, לארגונים הללו יש תפקיד מרכזי בסיוע הומניטרי מיידי לנפגעי המשבר, הן בגיוס משאבים והן בלוגיסטיקה של העברת ציוד ובניית תשתיות סיוע. לגופים אזרחיים יש יכולת לארגן פעולות מיידיות שלא דורשות מנגנוני אישור מסובכים, ולא מוגבלות כל ידי החלטות ממשלה, או הסכמה ציבורית רחבה.

לצד כל אלה, יש חשיבות גדולה שלא יהיה נתק בין הפעילות של ארגוני חברה אזרחית או גופים עסקיים לבין גורמי ממשל. היוזמות שצומחות מלמטה צריכות גיבוי, משאבים והכרה, כדי להוביל להשפעה ממשית ארוכת טווח. דוגמא טובה לשיתוף פעולה כזה בין חברה אזרחית לממשלה, הוא הסכם מים תמורת חשמל שאותו הגה וקידם ארגון אקופיס, ואומץ על ידי ממשלת לפיד-בנט כהסכם מדיני חשוב עם ירדן.⁷ למדינת ישראל צריך להיות אינטרס לחזק את גופי החברה האזרחית והארגונים הסביבתיים ככלי חשוב להתמודדות עם ההשלכות האזוריות של משבר האקלים.

⁶ עינת אלעזרי וגיל מורסיאנו, "שדרוג מערך החוץ להתמודדות עם משבר האקלים", מיתוים, 2023.
⁷ שני אשכנזי, "מזכר הבנות: ישראל תגדיל מכירת המים לירדן, תמורת חשמל סולארי", כלכליסט, 8 בנובמבר 2022.

בניית אמון**נדרש לבנות אמון כתהליך ארוך טווח בין מדינות הנמצאות במצבים שונים של סכסוך. ישנן מחוות וצעדים ממשיים שיכולים לסייע לכך.**

במהלך הסימולציה צפה העובדה כי הירדנים והפלסטינים חושדים בכוונותיה של ישראל. הירדנים חששו מקבלת סיוע מישראל בשל החשד שהמניעים שלה נובעים מתוך פוליטיקה פנימית, וכי היא תנצל את התלות של הירדנים במים ישראלים לכוונות פוליטיות שיפגעו בהם. הפלסטינים חששו שישראל תמנף את המשבר להעמקת תהליכי נורמליזציה במזרח התיכון שמדירים אותם.

בניית אמון היא תהליך ארוך ומורכב. הבעת אמפתיה ומחוות הומניטריות יכולות להוות תחילה של בניית אמון. כך גם צעדים פרקטיים חשאיים ופעולות סיוע לא-פומביות. מוכנות להיכנס לשיח העוסק בזכויות ובצדק זה גם חלק חשוב בתהליך, ויותר מכך- קביעת עקרונות עבודה משותפים השמים דגש על שוויון בכל שיתוף פעולה עתידי. לאחר קביעת העקרונות, חשוב לפעול לפיהם ולממשם.

עוד מרכיב בבניית אמון הוא יצירת חיבורים מקצועיים ואישיים, אם בתיווך החברה האזרחית, או ישירות מול גורמים מקצועיים מקבילים בירדן, ברשות הפלסטינית ובכל מדינות האזור. היכרות אישית מתמשכת היא תשתית טובה לבניית אמון. לדרגים לא-פוליטיים, כמו הסקטור העסקי וארגוני חברה אזרחית לעיתים קל יותר לעשות חיבורים אישיים כאלה. הם גם יכולים להוביל פעילות מעשית ברמת השטח לרווחתם של המקומיים, מה שיכול לצמצם את החשדנות ולקדם אמון ביכולות של ישראל ובכוונותיה.

רתימה של דעת הקהל**דעת הקהל עשויה להיות מכשול ממשי בשיתוף פעולה, ועל כן יש לפעול בצורה אסטרטגית לרתימת דעת הקהל לפעולות מיטיבות, גם אם קשות להכלה.**

אתגר משמעותי ומרכזי שהעלו כל הצדדים הוא כיצד לתווך את פרויקט התשתית האזורי לציבור, בדגש על הציבור הערבי בירדן וברשות הפלסטינית. כפתרון לכך, המגזר העסקי הציע לערוך הצהרה משותפת של מדינות האזור, שתרחיב על היעדים המוגדרים של שיתוף הפעולה לצד הסכנות שעלולות להחריף אם לא תהיה הרתמות אזרחית. ארגוני חברה האזרחית הציעו כי הצהרה כזו צריכה להיות מתווכת על-ידם. גם הירדנים העדיפו שגופים לא-מדינתיים כמו ארגוני חברה אזרחית יציגו את שיתוף הפעולה. גם בישראל חששו כיצד תיתפס התמיכה בירדן, והווייתורים על הקצאות מים ישראליות בעיני הציבור.

אנו חיים בתקופה בה למנהיגים קשה להוביל ולהנהיג, והם מונעים על בסיס דעת הקהל. ברור שבחברה דמוקרטית חשובה דעת הקהל, ועם זאת יש לומר למנהיגים - הנהיגו! פשרות, שיתוף פעולה, הפחתת משאב לאומי עבור יציבות אזרחית – אלו לא דברים שיתקבלו בקלות על ידי הציבור, אך הם חיוניים לעתיד המדינה.

בנוסף ישנה חשיבות בהתאמת המסרים לקהל הישראלי לגיוס תמיכה ציבורית בפעולות חירום לבלימת המשבר בירדן, בעיקר אם חלק מהסיוע ידרוש צמצום צריכת מים או ויתור חלקי על משאב לאומי לטובת הצלת מדינה שכנה שיש אתה היסטוריה של מתיחות. לפיכך, חשוב להדגיש שהאינטרס המדיני והביטחוני של ישראל הוא למנוע משבר בירדן, שכן קריסת הממלכה השכנה תוביל לאי-יציבות באזור כולו ותסכן את ישראל. כדי לגייס את דעת הקהל לתמיכה בצעדי סיוע, יש שני כוונים משלימים: הראשון הוא למסגר את המשבר כאיום ביטחוני על ישראל: משבר האקלים הוא לא בעייה של "מחבקי עצים" יפי-נפש, אלא סכנה קיומית. אספקת מים מישראל לירדן, גם אם תבוא בחלקה על חשבון צריכה פנימית בישראל, היא אינטרס של המדינה, כי אם לא נעשה זאת אנחנו מסתכנים במשבר ביטחוני. במקביל, צריך למסגר את הסיוע לא רק כאינטרס, אלא גם כשליחות הומניטרית של עזרה לאוכלוסיות חלשות.

מוצע להתחיל כבר עכשיו להכין תשתיות לגיוס דעת הקהל להתגייסות לאומית במקרה של משבר אזרחי: לבנות מודעות לכך שמשבר האקלים, כמו הקורונה, אינו מבחין בגבולות, ומאיים על כולם: אם יהיה משבר בירדן זו לא תהיה בעייה רק של הירדנים, אלא גם שלנו, והאינטרס הביטחוני הישראלי הוא לעשות כל מה

שצריך כדי למנוע את קריסת ירדן. במקביל, צריך להדגיש את **הגיבוי הפיננסי** הבינלאומי – זה לא יהיה עול על תקציב המדינה או על משקי הבית בישראל, אלא ימומן על ידי גופים בינלאומיים. דרך אחרת – פחות רצויה – היא להחליט מראש אם יש חלקים בסיוע שאינם פומביים. היינו, לשמור על חשאיות של חלק מצדדי סיוע שעלולים להיות מעוררי מחלוקת. אלא שאם צעד חשאי כלשהו ייחשף, זה עשוי להוות נשק פוליטי כלפי הממשלה, גם אם זה צעד הכרחי כדי לשמור על הביטחון הלאומי.

לצד זה, בהמשך לסעיף הקודם – צריך לזכור שגם דעת הקהל בירדן וברשות הפלסטינית עלולה להוות מכשול. לכאורה בעיתות משבר כל סיוע אמור להתקבל בברכה, אבל במציאות המדינית של האזור, גם לירדנים ולפלסטינים יהיה קושי לקבל "הכשר" בדעת הקהל לקבלת סיוע מישראל. צריך לעודד גופי חברה אזרחית וארגוני סביבה מהאיזור להנגיש את המידע על משבר האקלים לאוכלוסיות שונות, כדי שלא רק האליטות המשכילות יהיו מודעות לדחיפות של הטיפול בנושא, אלא גם האזרחים הפשוטים, שיהיו הסובלים העיקריים ממחסור במים או מזון.

תפקיד המדע והטכנולוגיה

קידום המדע, פיתוח ידע ומציאת פתרונות טכנולוגיים להתמודדות עם משבר האקלים הם אינטרס של כל השחקנים האזוריים, ולכן כדאי להיעזר בהם לקידום שיתופי פעולה

במסגרת השיח בין הצדדים, הסקטור העסקי שיקף את היקף הפעולה המצומצם שלו באזור הלבנט כיום, כאשר מרבית פעילותיו נערכות במצרים ובמדינות עשירות במפרץ. לראייתו, הפתרון למשבר נשען בראש ובראשונה על טכנולוגיה, בדגש על הכלים והאמצעים שמספק סקטור ההיי-טק בישראל, כמו הפקת מים מהאוויר, מנגנוני התפלה משוכללים ועוד. לטענת נציגי הסקטור העסקי בסימולציה ישנם שני יתרונות מרכזיים בפתרון הטכנולוגי: ראשית, הוא אינו דורש כיווץ של האקוויפרים באזור. שנית, הוא משתלב היטב באסטרטגיה לטווח ארוך הנשענת על סיוע פיננסי בינלאומי. הדרישה של הסקטור העסקי היא להקל על הטמעת האמצעים הטכנולוגיים באזור, דרך סינון תהליכי ביורוקרטיה ומתחים פוליטיים שיעכבו את מתן הסיוע.

בסימולציה הסקטור העסקי ביקש בעצם לייצר משאבים חדשים, כדי להפחית את הלחץ על המשאבים הקיימים ולזנוח את התחרות עליהם. כך טכנולוגיות חדשות יכולות להיות אינטרס משותף של צדדים שונים.

בבחינת תפקיד המדע – ניתן לומר כי ביכולתו לספק מידע, ניתוח, ניטור, ותחזיות באופן אובייקטיבי ומונגש לכל. על הידע להיות של כולם, זה אינטרס לאומי לחלוק את הידע עם מדינות שכנות, שמתמודדות עם אותם אתגרים אקלימיים. אם נשכיל לייצר מרכזי ידע אזוריים ולכולם תהיה גישה שווה לידיע, נקודת הפתיחה של שיתוף הפעולה תהיה הרבה יותר טובה. הנושא המדעי הוא תחום בו שיתופי פעולה אזוריים מתאפשרים ביתר קלות. המדע הוא פחות "לאומי" ופחות "פוליטי", במהותו הוא מכון לטובת כלל האנושות, וזהו חלק מובנה באתוס ובאתיקה של המקצוע⁸.

למדענים קל יותר לשתף פעולה ביניהם, גם אם הם מגיעים ממדינות אויבות, כדאי להיעזר בהם ובידע שלהם לקידום פרוייקטים משותפים שהם אינטרס של כל אחת מהמדינות בנפרד ושל כולן יחד. אחד המודלים האפשריים הוא הקמת מרכזי מחקר אזוריים במימון בינלאומי, שבהם מדענים מהאזור ומהעולם יפתחו פתרונות מותאמים למזהות דוגמאות קיימות לכך הן פרויקט מאיץ החלקיקים בירדן בו שותפים מדענים מכל האזור, ופרויקט ניטור האלמוגים בים האדום בו שותפים מדענים מכל מדינות אגן הים האדום. שיתופי פעולה מדעיים חוצי גבולות פוליטיים הם מקום טוב להתחיל בו.

⁸ עינת לוי ורועי קיביריק (ספטמבר 2020). [שיתופי פעולה בין ישראל למדינות ערב: כיצד זה עובד ברמה האזרחית?](#) מכון מיתווים

משבר האקלים כהזדמנות מדינית**שיתופי פעולה אקלימיים יכולים להוות תשתית עתידית לבניית הסכמים מדיניים ולקידום שלום**

לצד מכלול האתגרים שמשבר האקלים מציב, אפשר לראות בו גם הזדמנות לשינוי מדיני במזרח התיכון. זוהי תקוותם הגדולה של ישראל, ושל גורמים מתונים בינלאומיים. ההכרח להתמודד עם אתגר משותף – משבר האקלים – הוא הזדמנות למסד מסגרות רב צדדיות ולהתחיל בצעדים מעשיים שיעקפו את המכשולים הפוליטיים. זו גם הזדמנות לחזק את הלגיטימציה של ישראל במדינות ערב, ולמצב אותה כמובילה בחדשנות טכנולוגית שתביא פתרונות למגוון הבעיות שהשינוי האקלימי יצר באזורנו – ממחסור במים ובאנרגיה ועד תחיליפי מזון וטיפול בתחלואה. את התלות ההדדית צריך למנף לכיוונים חיוביים של אינטרסים משותפים, ולבנות בהדרגה שיתופי פעולה דרך המגזר העסקי, האקדמיה, וגופי החברה האזרחית כסוכנים של בניית אמון שיכולים בהמשך לקדם גם שיתופי פעולה מדיניים.

במקביל להיערכות למתן מענה חירומי לארועי קיצון, נדרשים **שיתופי פעולה ארוכי טווח** למניעה, או צמצום של הסכנות. האתגר המאד מורכב הזה מחייב את כל השחקנים להתגבר על סכסוכים היסטוריים, בעיות כלכליות, ואי-יציבות פוליטית, ולהציב את סוגיות הסביבה והאקלים גבוה בסדר העדיפויות. שתוף פעולה אזורי יכול להתחיל מתיאום בין דרגים מקצועיים מקבילים במדינות השכנות, בשילוב עם פיתוח ידע ומציאת פתרונות טכנולוגיים. ההצלחה של תיאום כזה להתקיים לאורך זמן, תהיה כנראה רבה יותר אם הוא יתקיים גם במישור האזרחי וגם במישור המדיני.

בנוסף, משבר האקלים הוא הצדקה נוספת לחשיבות של קידום יחסי שלום בהווה. שלום אשר מתבטא ביחסים של אמון, תשתיות של שיתוף פעולה, יחס חיובי ואמפתיה לאזרחי המדינות השכנות יאפשר נכונות רבה יותר לעזור למדינות השכנות ולרצות בטובתן, לראות את האינטרס ההדדי המשותף ולקדם שיוויון ברמת חיים ובגישה למשאבים. השלום הוא אבן הראשה של התהליך לגיבוש חוסן אזורי, הוא הביטחון האמיתי והוא יגדיל משמעותית את היכולת (ה-capacity) להתמודדות עם השלכות משבר האקלים.

לתוך השיח על שיתופי פעולה אקלימיים יש לשלב אלמנטים שונים שיהפכו את שיתופי הפעולה ליותר בני-קיימא. למשל לאמץ אלמנטים של פרספקטיבה מגדרית.⁹ למשל, לשלב בשיח יותר נושאים אזרחיים כמו שלום, שוויון, זכויות אדם. יתרה מכך, הניסיון הבינלאומי והספרות המחקרית מראים ששילוב נשים בדיוני משא ומתן¹⁰ לא רק מגדיל את ההיתכנות להשגת פתרון, אלא גם את שמירתו לאורך זמן. לפיכך, הקפדה על שילוב נשים בכל הדיונים, הן בדרג המדיני והן בדרג המקצועי, היא חיונית גם בהיבט הייצוגי וגם בהיבט המהותי. היבט נוסף הוא אימוץ העקרונות שהוצגו במסמך של מכון מיתוים העוסק בבניית הסכמים אקלימיים כתשתית להסכמי שלום עתידיים לדוגמת: חתירה להשגת שיוויון בין הצדדים ככל הניתן, ברמת הידע והכוח ולהביא מגוון גדול של שותפים לקחת חלק בתהליכים הקשורים בבניית הסכמים סביבתיים חוצי גבולות וביישומם. בניית מוסדות ומנגנונים לשיתופי פעולה סביב משאבים והבניית נורמות וערכים תומכים לכך, זאת כדי שיווצר "אפקט זליגה" לתחומי חיים נוספים וברמות שונות.

ד. סיכום

בכל שלבי הסימולציה עלה **הקשר האינהרנטי בין אקלים ומדיניות-חוץ**: כלים סביבתיים יכולים למנוע משבר מדיני, וכלים מדיניים יכולים למנוע, או לצמצם, משבר סביבתי. יתרה מכך – אי אפשר לקדם מדיניות-חוץ טובה מבלי להתייחס למשבר האקלים, ואי אפשר להתמודד בצורה מיטבית עם המשבר בלי כלים מדיניים.

ההיערכות של ישראל להתמודדות עם השלכות האזוריות של משבר האקלים מחייבת שינויים תפיסתיים ומעשיים. **השינוי התפיסתי** הוא בהטמעה של ההסתכלות על האיזור במבט רחב וכולל, כיחידה אחת

⁹ ד"ר אורני לבני, "מדיניות חוץ מכלילה בישראל- תהליכים ומגמות בפרספקטיבה מגדרית", מיתוים, מרץ 2023.
¹⁰ שירי לוינס, "ארגוני שלום של נשים בתהליכים פורמליים ולא פורמליים: התועלות בשותפות ומחיר ההדרה", מיתוים, אוגוסט 2022.

שמושפעת ממפת האיומים האקלימיים יותר מאשר מהגבולות המדיניים. ההבנה שאף מדינה לא יכולה להתמודד עם שינויי האקלים לבד, ומה שקורה במדינה אחת משפיע לא רק על תושביה אלא גם על המדינות השכנות, הכרחית לבנייה של מנגנוני התמודדות מוצלחים עם מציאות של אסונות אקלים.

מילת המפתח בשינוי התפיסתי **ובהיערכות הפרקטית היא שיתופי פעולה**. זה מתחיל בתוך המדינה – שיתופי פעולה בין הדרג המקצועי, הדרג המדיני, הסקטור הפרטי וארגוני חברה אזרחית שצריכים לגבש תוכניות עבודה משותפת לתרחישים של ארועי קיצון שבהם לכל סקטור יש את התפקד שלו, אבל הוא צריך להכיר גם את החוזקות והחולשות של הסקטורים האחרים. נדרשים גם שיתופי פעולה בזירה האזורית ובזירה הבינלאומית. את שיתופי הפעולה האלה צריך לבנות בצורה מושכלת שצופה פני עתיד, ויש להתחיל בבנייתם מוקדם ככל שניתן. לא ניתן להקימם בבת-אחת עם התפרצותו של משבר חריף.

לממד הזמן יש תפקיד מאד חשוב: התמודדות יעילה עם ההשלכות האזוריות של משבר האקלים מחייבת **להתחיל כבר עכשיו** בהיערכות בכל התחומים: לבנות **צעדי אמן** בין ישראל לשכנותיה; להטמיע **בדעת הקהל** את ההתייחסות למשבר האקלים **כאיום בטחוני ושליחות הומניטרית**; להיעזר **במדענים** לגיבוש ההבנה מהם תרחישי הקיצון האקלימיים באזורנו ובהתאם לכך לגבש **פרוטוקולים שונים של היערכות, התמודדות ומניעה**. ממד הזמן הוא קריטי, כי הסכנה של אסונות אקלים, בעיקר באזור כמו שלנו, היא לא מדע בדיוני, אלא המציאות. לצד השינויים התפיסתיים והפרקטיים צריך **לתרגל** את הצוותים השונים, בתוך המדינה, ועם המדינות השכנות, כדי לגבש נהלי עבודה מוגדרים, להציף אתגרים ובעיות, לצמצם הפתעות ולשפר את המוכנות.